

ÚSTAVODÁRNĚ NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ
REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ
DRUHÉ EDVARDU BENEŠOVÍ

ÚSTAVODÁRNĚ NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ
REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ

VYKONÁVAJÍC PRÁVO DÁNĚ MU ÚSTAVOU REPUBLIKY
A PLNÍC POVINNOST KTEROU MU ÚSTAVA UKLÁDÁ
ZVOLIL O VÁS DNE 19. ČERVNA 1946
PŘEDSÍDELEM REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ
V TĚ DOBRÉ VÍŘE, ŽE BUDETE ZACHOVÁVATI ZÁKONY A ÚŘAD SVÉJ
SVĚDOMITĚ VYKONÁVATI, ŽE BUDETE DRŽATI BLAHA LIDU I STÁTU
A ODVRACETI OD NĚHO ŠKODY A NEBEZPEČENSTVÍ

TOHO VŠEHO NA SVĚDECtvÍ A PRO VĚŠTÍ JISTOTU
VYDÁVÁ ÚSTAVODÁRNĚ NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ
REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ TENTO LÍST
POTVRZENÝ PŘÍVĚŠENÍM STÁTNÍ PEČETĚ REPUBLIKY

DÁNO A PSÁNO V PRAZE DNE 19. ČERVNA
1946 TISÍCIMO DEVTISÍCEM ČTYŘICETEM ŠESTÝM

ZA ÚSTAVODÁRNĚ NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ

Předseda Tajemník *Jan Kuklík* Předseda Zapisovatel

Jan Kuklík

Příběh
československé ústavy
1920

Příběh československé ústavy 1920

III

Od pomnichovských změn do února 1948

Jan Kuklík

Recenzovali:

doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.

doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Veronika Ptáčková

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Obálka DTP Nakladatelství Karolinum

Sazba Stará škola

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2025

© Jan Kuklík, 2025

Na obálce: Listina potvrzující volbu E. Beneše prezidentem republiky
v roce 1946. Archiv Národního muzea, Edvard Beneš, inv. č. 13, 19. 6. 1946.

ISBN 978-80-246-6026-4

ISBN 978-80-246-6091-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvodem	7
Příběh československé ústavy za druhé republiky	9
Změny ve státním území, obyvatelstvu a státním občanství	14
Autonomie Slovenska	24
Autonomie Podkarpatské Rusi	42
Mimořádná nařizovací moc vlády, činnost Stálého výboru podle § 54 ústavní listiny a ústavní zmocňovací zákon č. 330/1938 Sb. z. a n.	51
Změna politického systému, volba prezidenta republiky Emila Háchy a vláda Rudolfa Berana	72
Změny v hlavách V a VI ústavní listiny za druhé republiky	90
Ústava z roku 1920 a její příběh od březnových událostí 1939 do ustavení první poválečné vlády 4. dubna 1945	104
Dožívání prvorepublikové ústavní úpravy v Protektorátu Čechy a Morava	104
Teorie kontinuity československého státu v domácím a zahraničním odboji	119
Zahraněční „akce“ za obnovu Československa a prozatímní státní zřízení ČSR v exilu	140
Slovensko v obnoveném Československu	189
Zajištění předmnichovského státního území, odsun německého obyvatelstva a osud VI. hlavy ústavní listiny 1920	225
Ústavní dekret o obnovení právního pořádku	270
Ústavní souvislosti zajištění legislativní činnosti na osvobozeném území.	284

Od osvobození Československa do vytvoření Ústavodárného Národního shromáždění	310
Konec prozatímního státního zřízení a ustavení vlády Národní fronty	310
Košický vládní program a navrhované změny v ústavě	340
Postavení Slovenska do ustavení Prozatímního Národního shromáždění	352
Podkarpatská Rus	366
Ústavněprávní aspekty odsunu jako radikálního řešení menšinové problematiky	382
Konfiskace a znárodnění jako zásahy do ústavou garantovaných majetkových práv	420
Národní výbory, Prozatímní Národní shromáždění (PNS), druhá vláda Národní fronty a ratihabice dekretů prezidenta republiky ..	449
 Od voleb do Ústavodárného Národního shromáždění do února 1948	476
Vytvoření Ústavodárného Národního shromáždění	476
Ústavodárné Národní shromáždění, volba E. Beneše prezidentem a Gottwaldova vláda Národní fronty	502
Ústavní výbor ÚNS	520
Program sociální demokracie	534
Program a politika KSČ ve vztahu k ústavě	547
Návrhy národních socialistů a strany lidové ve vztahu k nové ústavě	569
Demokratická strana, Strana slobody a nová ústava	586
Diskuse o stanoviscích stran Národní fronty v subkomisi ústavního výboru ÚNS	592
 Epilog: Cesta k únoru 1948 a role ústavní listiny 1920 v únorové krizi	604
Závěrem	634
Prameny a literatura	650
Summary	670
Jmenný rejstřík	688
Errata	711

ÚVODEM

Milé čtenářky, milí čtenáři, otevíráte třetí a zároveň poslední díl pojednání o příběhu ústavy z roku 1920. Začíná přijetím mnichovské dohody a končí únorem 1948, což jsou osudové milníky nejen v ústavních dějinách Československa, ale ve vývoji celého státu a společnosti. Mělo by se vlastně jednat již jen o epilog meziválečného období, nicméně ústava z roku 1920 se nám tu bude objevovat v řadě dalších, někdy dosud nedostatečně analyzovaných či nezdůrazňovaných souvislostí. Její příběh tak dostává právě v tomto období nové rozměry, avšak, jak si ukážeme, nemá šťastný konec.

Překvapil a zároveň potěšil mě zájem, který dosavadní dva díly pojednání o československé ústavě 1920 vyvolaly, a proto jsem rád, že se univerzitní nakladatelství Karolinum rozhodlo na základě mých monografií o ústavě 1920 vytvořit ediční řadu, kde by i do budoucna měly vycházet publikace věnující se československému ústavnímu vývoji, a to v celém jeho rozsahu vymezeném lety 1918–1992. Jedno z dalších témat se přímo nabízí, na ústavu z roku 1920 totiž navázala Ústava 9. května 1948, která je však zároveň ústavou již nového, lidově demokratického režimu, a je tak výrazem diskontinuity s dosavadním ústavním vývojem. V tomto díle je proto problematika přípravy nové ústavy, která ale byla přijata až po únoru 1948, pojednána jen s ohledem na otázku, nakolik byla ústavní listina z roku 1920 pozměněna radikální, „revoluční“ změnou v ústavním, politickém, ekonomickém a sociálním systému Československa, který začal vznikat již po Mnichovu, pokračoval po skončení války a vyvrcholil únorem 1948. Podíváme se též na to, co z ústavy z roku 1920 a z jakých důvodů bylo inspirací pro ústavu novou. Pokud bude mezi čtenáři o další knihu zájem a pokud zbydou intelektuální a fyzické síly, pak mohu právě na tomto místě monografii o Ústavě 9. května 1948 slíbit.

PŘÍBĚH ČESKOSLOVENSKÉ ÚSTAVY ZA DRUHÉ REPUBLIKY

Již na konci druhého dílu Příběhu československé ústavy 1920 jsme konstatovali, že právě ústavně problematické a vynucené přijetí mnichovské dohody dne 30. září 1938¹ znamenalo ve svém důsledku konec československého státu tak, jak vznikl 28. října 1918 a byl ústavně zakotven ústavní listinou a s ní souvisejícími zákony z roku 1920. To bylo některým čs. politikům a diplomatům, jako byl např. H. Masařík, který byl členem čs. delegace v Mnichově, jasné již při prvotním seznámení s výsledkem mnichovské konference.² Období, které následovalo po Mnichovu až do březnových událostí roku 1939, se nazývá druhá republika. Toto označení vyjadřuje především významnou diskontinuitu, kterou československý stát v tomto sice krátkém, ale přelomovém období prošel. Nicméně, jak ještě uvidíme, ani druhá republika nakonec nepřinesla definitivní ukončení platnosti ústavní listiny z roku 1920, i když k tomu měla výrazně nakročeno. Mnichovská dohoda přinesla zásadní změny snad ve všech základních znacích státu, v hranicích, obyvatelstvu a v jeho mezinárodním zakotvení. Znamenala však zlom i v jeho vnitřním vývoji, včetně vývoje státoprávního a ústavního. F. Weyr v této souvislosti hovoří o období po Mnichovu jako o „politickém převratu“ a „revoluční“ změně československého právního řádu, které způsobila kombinace mezinárodněpolitických a vnitropolitických důvodů, stejně jako „povšechný odpor proti dosa-

¹ K rozsáhlé literatuře o Mnichovu a rozdílným pohledům na něj viz B. Čelovský: *Mnichovská dohoda 1938*, Šenov u Ostravy 1999; K. Eubank: *Munich*, Norman 1963; O. Kimmich: *Das Münchener Abkommen in der tschechoslowakischen wissenschaftlichen Literatur seit dem zweiten Weltkrieg*, München 1968; J. Kuklík – J. Němeček – J. Šebek: *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, Praha 2011.

² H. Masařík: *V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata*, Praha 2002, s. 243–244.

vadní parlamentárně demokratické vládní soustavě“. ³ Problematické zacházení s ústavou předznamenalo již samotné přijetí mnichovského rozhodnutí čs. vládou a prezidentem Benešem, který vládě předsedal. Vláda sice deklarovala, že protestuje proti faktu, že dohoda byla přijata bez československé účasti, avšak neměla příliš jiných možností, neboť je jisté, že neakceptování dohody by vedlo k německé agresi, za kterou by bylo Československo před mezinárodním společenstvím odpovědné. Vláda přitom vyšla z instrukcí prezidenta Beneše. ⁴ Její rozhodnutí sdělil ministr zahraničí K. Krofta 30. září ve 12.30 francouzskému, britskému a italskému vyslanci s tím, že Mnichov byl přijat bez čs. účasti a proti československým zájmům. ⁵

O změnách hranic československého státu však mohlo formou ústavního zákona rozhodnout jen Národní shromáždění, což se, jak ještě uvidíme níže, nestalo. Nerespektování ústavy se však nevyčerpal jen přijetím mnichovské dohody a následných změn v čs. hranicích učiněných v rozporu s ústavní listinou. Byla tu celá řada dalších ustanovení ústavy, která sice nebyla změněna, avšak byla v praxi druhé republiky porušována, nerespektována či obcházena. Byl k tomu využit i Stálý výbor Národního shromáždění a také zmocňovací zákonodárství určené původně k ochraně státu a jeho demokratického uspořádání v mimořádných situacích. Zejména se však změnil celkový charakter státu, který definitivně přestal být liberální parlamentní demokracií, jejíž základní rysy definovala právě ústavní listina 1920, a to i s ohledem na ustanovení jejího článku 1 odst. 2 a článku 2. Specifickou otázkou je vztah mnichovské dohody k ústavě při posouzení platnosti této dohody v době druhé světové války. V období druhé republiky se odehrály změny v ústavní, politické a ekonomické rovině a v neposlední řadě i v české společnosti a jejím smýšlení. Tomu již byla věnována řada publikací, ⁶ nicméně zdá se, že ústavní aspekty by

³ F. Weyr: *Československé právo ústavní. Ústavní vývoj československý v roce 1938*, reprint vydání z roku 1946, Praha 2017, s. 346–347.

⁴ Národní archiv (NA), Praha, fond Předsednictvo ministerské rady (PMR), kart. 4396, protokol mimořádného zasedání vlády 30. 9. 1938.

⁵ J. Dejmek a kol. (ed.): *Československá zahraniční politika v roce 1938*, Praha 2001 (Dokumenty československé zahraniční politiky, dále DČSZP, A/20/2), dok. č. 780, s. 458–459.

⁶ Viz např. T. Procházka: *The Second Republic. The Disintegration of Post-Munich Czechoslovakia (October 1938 – March 1939)*, New York 1981; P. Mates: *Mezi Mnichovem*

si komplexní a kritické zhodnocení ještě zasloužily, a rád bych se o to v následujících kapitolách pokusil.

Mnichov přinesl zásadní změny do státoprávního uspořádání státu. Slovensko se realizací autonomie od českých zemí významně vzdálilo, a Mnichov tak vytvořil předpoklady pro uskutečnění slovenské samostatnosti. Stejný krok ve vztahu k Podkarpatské Rusi ve svém důsledku urychlil snahu Maďarska získat toto území do své správy. Oba tyto zásadní politické prvky měly své podstatné implikace i ve vztahu k ústavě a její základní konstrukci unitárního československého státu s autonomií jen pro Podkarpatskou Rus.

Mnichov se ve vnitřní politice projevil jednak ve snaze najít a potrestat viníky „národní katastrofy“ a jednak v rychlém odbourávání liberálnědemokratického uspořádání a dosavadního stranickopolitického systému, když obojí opět souviselo s narušením dosavadních ústavních základů meziválečného období. Zejména v osobě E. Beneše a o něco méně otevřeně i T. G. Masaryka byl odsuzován nejen dosavadní základ a vývoj čs. státu od první světové války, ale i systém liberální demokracie, což byl ale trend, který sílil z různých ideových zdrojů již od hospodářské krize 30. let. Demokracie byla označována za nefunkční, neschopnou řešit ekonomické a sociální problémy. Měly ji nahradit „vláda silné ruky“ a teorie o „autoritativní“ demokracii, které byly navíc spojené s nárůstem českého nacionalismu. K tomu se přidaly útoky na politické strany, které údajně svojí politikou stavějící partikulární stranické zájmy nad zájmy národa a státu krizi československého státu způsobily.

Vnitropolitickou i mezinárodní situaci měl uklidnit dosavadní prezident E. Beneš tím, že dne 4. října 1938⁷ jmenoval novou vládu generála J. Syrového a o den později na úřad prezidenta rezignoval a následně odjel jako soukromá osoba do londýnského exilu. V abdi-kačním dopise premiérovi zdůvodnil své rozhodnutí přáním „usnadnit

a Berlínem. Státoprávní problémy druhé republiky, Brno 1992; J. Gebhart – J. Kuklík: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha 2004; J. Gebhart – J. Kuklík: *Velké dějiny zemí Koruny české, XVa*, Praha – Litomyšl 2006; J. Rataj: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Praha 1997.

⁷ Poslanecká sněmovna o tom byla informována na schůzi dne 17. 11. 1938. Stenoprotokoly ze 151. schůze Poslanecké sněmovny, čtvrtek 17. listopadu 1938, část první.

vnitropoliticky i vněpoliticky další vývoj státu a národa“. K občanům poté promluvil v rozhlase a zdůraznil, že se rozhodl svobodně, po konzultaci s dalšími politiky a že toto rozhodnutí učinil „ihned“ po přijetí mnichovské dohody, avšak že nejprve hodlal dokončit jednání o nové, „pevnější“ vládě.⁸ Jeho rozhodnutí však nebylo úplně svobodné, čelil velkému tlaku jak od českých politiků, tak zejména od nacistických představitelů. Podle poválečné zprávy československého zástupce v jednáních o konečné úpravě čs. hranic v Berlíně A. Heidricha to byl Hitler osobně, kdo přišel hned po přijetí mnichovské dohody s požadavkem, aby prezident Beneš odstoupil. Tento požadavek tlumočil H. Göring vyslanci V. Mastnému, když zdůrazňoval nedůvěru nejen k prezidentu Benešovi, ale i k dosavadní Syrového vládě. Mastný o tom hned referoval do Prahy.⁹ Státní podsekretář v německém ministerstvu zahraničí von Weizsäcker A. Heidrichovi dokonce sdělil, že „má-li Československo vůbec míti nějakou naději na slušnou dohodu s Německem, musí odstoupit prezident dr. Beneš, poněvadž Hitler k němu chová osobní nechuť“.¹⁰ Heidrich s tímto německým požadavkem odjel 5. října do Prahy a Beneše o něm informoval. Jak ještě uvidíme, okolnosti Benešovy abdikace dostaly v průběhu druhé světové války nový ústavněprávní rozměr.¹¹

Nicméně abdikace kritiku vůči druhému čs. prezidentovi ještě posílila a Benešovi se vyčítal i jeho odjezd do zahraničí s tím, že právě to byl „plán“ opakovaně Benešem zmiňovaný v mnichovské krizi. V osobě Beneše nicméně byla odsuzována i zahraničněpolitická orientace státu, včetně spojení s Francií, či orientace na Společnost národů a reálně i prvorepublikové pojetí výkonu prezidentské funkce. Ve snaze prošetřit Benešovu zahraniční politiku vedoucí k Mnichovu se

⁸ Text abdikáčního dopisu reprodukován in J. Rataj: *O autoritativní národní stát*, s. 16–17. Text projevu v rozhlase in M. Hauner a kol.: *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, Praha 2000, dok. č. 1, s. 125–126.

⁹ Archiv Ministerstva vnitra, sign. 305-371-1, Mastného výpověď na ministerstvu vnitra 23. 5. 1946.

¹⁰ J. Kuklík – J. Němeček – J. Šebek: *Dlouhé stíny Mnichova*, s. 87–88.

¹¹ J. Kuklík: Problémy kontinuity Benešovy prezidentské funkce. Prosazení Benešova pojetí nepřerušené kontinuity prezidentské funkce v letech 1938–1943, *Český časopis historický* 95, č. 2 (1997), s. 414–415.

nejprve aktivně angažovali čs. diplomaté – F. Chvalkovský, V. Mastný a Š. Osuský. Osuský již 23. října požadoval v dopise Chvalkovskému, aby vláda vytvořila zvláštní výbor, který by prošetřil odpovědnost „za národní a státní katastrofu“.¹²

S návrhem na prošetření Benešovy role v mnichovské tragédii přišel koncem října 1938 i Benešův protikandidát v prezidentské volbě B. Němec. Podpořili jej i senátoři zejména Národního sjednocení. Mělo tak učinit Národní shromáždění (respektive subkomise jeho Stálého výboru v době, kdy nezasedalo) podle příslušných ustanovení článků 34 a 67 ústavní listiny a zákona č. 36/1934 Sb. z. a n. o odpovědnosti prezidenta republiky za velezradu podle §§ 1–3 zákona na ochranu republiky. Návrh oficiálně vypracoval senátor J. Matoušek a podpořili jej někteří další politici a diplomaté včetně nového ministra zahraničí F. Chvalkovského.¹³ Byl však dopracován teprve 17. prosince 1938, podepsán celkem 11 senátory,¹⁴ avšak nebyl oficiálně předložen senátu, neboť ten právě tento den konal ve skutečnosti svoji úplně poslední schůzi v rámci Národního shromáždění.

Matouškova a Němcova iniciativa, stejně jako výše zmíněná Benešova kritika ze strany části elitních diplomatů byly nicméně využity k poměrně rychlé redefinici čs. zahraniční politiky a nejednalo se jen o poměrně logickou snahu „vyjít“ s mocným německým sousedem, ale spolupracovat i s Mussoliniho fašistickou Itálií.¹⁵ Je historickým paradoxem, že Benešovo přísné potrestání za „velezradu“ původně požadovaly i osoby, jako byl novinář H. Ripka, které následně s Benešem úzce spolupracovaly v londýnském exilu.¹⁶

¹² AMZV, Praha, pozůstalost F. Chvalkovského, čj. 3539/38.

¹³ J. Dejmek: *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, II, Praha 2006, s. 189.

¹⁴ J. Kuklík – J. Němeček: České a československé archivní dokumenty v archivu Hooverova institutu, *Soudobé dějiny* 5, č. 1 (1995), s. 105, pozn. 31 k příloze č. 1.

¹⁵ Viz blíže J. Kuklík – J. Němeček: *In the Shadow of the Fasces, I. Italy and the Destruction of Czechoslovakia 1938/1939*, Praha 2019, s. 180 an.

¹⁶ Viz V. Smetana: Boj za obnovu a poválečné zajištění Československa na velmocenské šachovnici velmocí 1939–1943, in: J. Hrbek a kol.: *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944–1945*, I, Litomyšl 2009, s. 15.

Změny ve státním území, obyvatelstvu a státním občanství

Mnichov se dotkl československého ústavního uspořádání v otázce hranic a obyvatelstva (státního občanství) hned několikerým způsobem. Odstoupením území ve prospěch Německa, Polska a po vídeňské arbitráži i Maďarska přišlo Československo téměř o jednu třetinu svého státního území a o 4,9 milionu obyvatel.¹⁷ To přineslo výraznou proměnu jeho podoby, národnostního i sociálního složení. Znovu je pak třeba připomenout již konstatovaný fakt, že k odstoupení území došlo v rozporu s článkem 3 ústavní listiny.

V případě odstoupení území ve prospěch Německa se jednalo o pět pásem stanovených jednak v samotné mnichovské dohodě, jednak o území definované rozhodnutím zvláštního mezinárodního výboru složeného na Mussoliniho návrh ze signatářů mnichovské dohody a čs. zástupce.¹⁸ Německá armáda přitom vstoupila na čs. území již 1. října 1938. V období mezi 1. až 7. říjnem 1938 obsadili Němci I.–IV. okupační pásmo, dané dohodou z Mnichova. V. pásmo, zahrnující území „převážně německého charakteru“, mělo být k Německu připojeno do 10. října 1938. Jeho vymezením byl pověřen výše zmíněný mezinárodní výbor zasedající v Berlíně. Československá vláda přepokládala, že tento výbor vezme v úvahu výsledky sčítání lidu z roku 1930 a zahrne území se 75 % německého obyvatelstva, nicméně německá strana přišla s požadavkem na území s více než 50 % německého obyvatelstva podle sčítání lidu z roku 1910. Německé požadavky se řídily i vojenskými, hospodářskými a dopravními zájmy. S kompromisem přišel francouzský velvyslanec A. François-Poncet, když navrhl zahrnout území s 66 % německého obyvatelstva, což byla ochotna čs. strana přijmout. Nicméně Hitler osobně trval kategoricky na 51 % a to podle italského velvyslance v Berlíně B. Attolica vytvořilo krizi v jednání.¹⁹ Berlínský výbor měl navíc původně podle mnichovské dohody nejpozději do

¹⁷ J. Kuklík – J. Němeček – J. Šebek: *Dlouhé stíny Mnichova*, s. 81 an.

¹⁸ K tomu viz interaktivní mapu J. Nenutil – M. Váňa – L. Funk: *Územní ztráty Československa po Mnichovské dohodě na území dnešní ČR (Německý zábor)* (online), <https://www.fpr.zcu.cz/>.

¹⁹ DDI, Ottava serie, 1935–1939, sv. X, dok. č. 224, s. 218, Attolicova zpráva z 5. 10. 1938.

konce listopadu 1938 vymezit oblasti, v nichž by obyvatelstvo lidovým hlasováním rozhodlo, zda chce zůstat v Československu, nebo se „včlenit“ do říše. Již při zahájení jednání zaznělo z úst italského a německého zástupce, že se jedná o aplikaci mnichovského rozhodnutí, jehož účelem je napravit křivdy z Versailles, a „odškodnit tak Němce za neuznané právo na sebeurčení“.²⁰

Německá strana informovala francouzského a britského velvyslance, že pokud se dohody nedosáhne, obsadí Německo sporná území silou.²¹ Do sporu se jako zprostředkovatel vložila italská diplomacie. Dne 5. října 1938 se na separátním jednání zástupců signatářů mnichovské dohody, tj. bez účasti čs. zástupce, rozhodlo, že německé požadavky, které osobně Hitler vyznačil na mapě v noci 4. října, budou akceptovány.²² Rozhodnutí výboru bylo ihned sděleno československé vládě. Vláda generála J. Syrového měla tento verdikt přijmout stejně jako předtím mnichovské rozhodnutí a skutečně tak 6. října učinila. Opět se tak stalo s porušením ústavní listiny 1920, což však již nikoho nepřekvapilo. Československé ministerstvo zahraničí přitom jen francouzskému, britskému a italskému vyslanci sdělilo, že doufá, že konečné rozhodnutí přece jen vezme v úvahu i ekonomické a dopravní škody, které tím budou Československu způsobeny.²³ Německo získalo nejen oblasti s převahou německého obyvatelstva, ale i značný počet obcí s českou většinou. Čs. ministerstvo zahraničí k tomu uvedlo: „5. října určila komise čtyř velmocí okupační oblast, jež neodpovídá věcnému výkladu Mnichovské dohody a přimyká se mapě německého Godesberského memoranda. Rozhodnuto o okupaci Svitavska, Zábřezska, Opavska, severní Moravy a Břeclavi. Některé železniční trati mnohokrát za sebou přetáty okupační linií. Vláda nevidouc jiného východiska zmocnila Mastného prohlásit, že usnesení komise bere na vědomí a že je provede.“²⁴

²⁰ Zpráva V. Mastného o jednáních mezinárodního výboru z 1. 11. 1938. Citováno podle K. Straka: *Vojáci, politici a diplomaté. Československá vojenská delegace na jednáních mezinárodního výboru v Berlíně a odstoupení českého pohraničí v říjnu 1938*, Praha 2008, s. 87.

²¹ A. François-Poncet: *Vyslancem na Hitlerově dvoře*, Praha 2004, s. 373, viz též N. Henderson: *Failure of a Mission. Berlin 1937-1939*, London 1945, s. 169.

²² R. Kvaček – A. Chalupa – M. Heyduk: *Československý rok 1938*, Praha 1988, s. 233.

²³ DDI, Ottava serie, 1935-1939, sv. X, dok. č. 231, s. 226, Franson G. Cianovi 6. 10. 1938.

²⁴ AMZV, Praha, depeše odeslané, Cirkulární depeše z 6. 10. 1938.

Jednání o dalších německých územních nárocích však trvala ještě několik týdnů a jejich výsledek nezvrátila ani vstřícná proněmecká politika československé vlády a zejména jejího ministra zahraničí F. Chvalkovského, který 20. října navštívil Berlín. Československá vláda projednala definitivní verzi německých požadavků z 10. listopadu 1938 o den později a rozhodla se je akceptovat, avšak s tím, že bude žádat splnění závazku o garanci konečných československých hranic.²⁵ Alespoň se nenaplnila hrozba konání místních plebiscitů na sporných územích, které by mohly situaci dále vyehrotit. Konečná verze československo-německého hraničního protokolu byla podepsána v Berlíně v neděli 20. listopadu 1938 společně s dohodou o státním občanství a opci a také s prohlášením o ochraně menšin v obou státech. Dohoda byla poté o den později akceptována společně s příslušnou mapou i mezinárodním výborem jako konečná delimitace česko-slovensko-německých hranic ve smyslu článku 6 mnichovské dohody. Její naplnění bylo stanoveno na 24. listopad.²⁶ Za poslední ústupky Německu zejména v okresech Domažlice, Jilemnice, Klatovy, Český Krumlov, Sušice, Podbořany, Trutnov, Nový Jičín a Olomouc získala ČSR naopak 31 původně Německem zabraných obcí.²⁷ Celkový zábor čs. území tak dosahoval 41 596 km²²⁸ a žilo na něm odhadem, podle sčítání lidu z roku 1930, 720 000 obyvatel české národnosti.²⁹

Vyslanec V. Mastný výsledek jednání komentoval v souhrnné zprávě o činnosti vyslanectví ke konci roku 1938 slovy, že německý tlak byl tak velký, že československá delegace a poté i vláda musely ustoupit a odstoupena byla i území, která byla převážně česká.³⁰ Ostatně když pražský rozhlas 21. listopadu ohlašoval výsledek berlínských rozhovorů o hranicích, použil obrat „poslední těžká národní oběť“, a to

²⁵ NA, Praha, f. PMR, kart. 4396, záznam o jednání vlády z 11. listopadu 1938.

²⁶ Viz *Protocols Determining the Frontier between Germany and Czechoslovakia, Berlin, November 20/21, 1938 (with a sketch map)*, London 1938 a zprávu velvyslance Attolica z 22. 11. 1938 s mapou. ASD, Roma, Affari Politici 1931–1945, Cecoslovacchia, busta 20.

²⁷ Zpráva ČTK z 21. 11. 1938; Konečná hranice s Německem, *Lidové noviny* (22. 11. 1938).

²⁸ Tamtéž.

²⁹ V. Zimmermann: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*, Praha 2001, s. 58.

³⁰ AMZV, Praha, PZ-Berlin 1938, 4. zpráva vyslance Mastného za období od 1. 10. do 31. 12. 1938.

zejména v těch případech, kdy musela být odstoupena území spojená s národními dějinami. Vyjádřil však přesvědčení, že zůstanou s českým národem spojena v duchovní rovině.³¹ I když Československo splnilo podmínky mnichovské dohody na odstoupení území, nedošlo k poskytnutí v dohodě předvídaných mezinárodních garancí ze strany západních demokracií. Bylo tak zřejmé, že Československo se zcela ocitlo v německé sféře vlivu.³² Odstoupení území ve prospěch Německa přineslo také velké hospodářské ztráty a s tím spojené ekonomické, sociální či dopravní problémy.³³ Na odstoupeném území se nacházela významná část průmyslové výroby, surovin, silnic či železnic. Odhaduje se, že odstoupené území vytvářelo 35 % národního důchodu, ztraceno bylo cca 40 % průmyslových závodů a 43 % práce činného obyvatelstva. Československo ztratilo i cca jednu třetinu orné půdy a více než 20 % lesů.³⁴

Souběžně s německým zábořem probíhalo obsazování československého území Polskem, a to na základě ustoupení polskému ultimátu z ranních hodin dne 30. září 1938. Nic na tom nemohla změnit ani československá nóta předaná polskému vyslanci v Praze K. Papée, ve které čs. strana připustila 30. září úpravu vzájemné hranice. Polsko hodlalo své požadavky prosadit eventuálně i vojensky a uskupení vojsk „Śląsk“ bylo již 1. října připraveno obsadit čs. pohraničí.³⁵ K. Papée předal 1. října čs. vládě detailní polské ultimativní požadavky včetně přiložené mapy, a odmítl tak čs. návrh na jednání. Polská vláda požadovala okamžité stažení čs. ozbrojených sil z Těšínska, kompletní vyklizení Polskem požadovaného území okresů Český Těšín a Fryštát do 24 hodin a jejich předání do rukou polské armády. Další část území pak měla následovat do 10 dní. Území mělo být předáno beze škod, vojenská opevnění měla být vyklizena. Polsko stále připouštělo

³¹ Naše poslední těžká oběť, *Lidové noviny* (22. 11. 1938).

³² V. Smetana: Zatracené závazky. Britové, Francouzi a problém garance pomnichovského Československa, *Soudobé dějiny* 11, č. 1–2 (2004), s. 90 an.

³³ V. Průcha a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, I, Brno 2004, s. 428–429.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ P. Majewski – M. P. Desczyński: Polska wobec ČSR. Marzec-wrzesień 1938 roku, in: *Mnichovská dohoda. Cesta k destrukci demokracie v Evropě*, ed. J. Němeček, Praha 2004, s. 116.

uskutečnění plebiscitu ve sporných územích s možným dohledem třetí strany. Osoby polské národnosti měly být ihned zproštěny vojenské služby v čs. armádě, propuštění měli být i polští političtí vězni. Pokud by čs. vláda tyto požadavky odmítla, byla by odpovědná za důsledky. V situaci vytvořené mnichovskou dohodou čs. vláda ultimativní požadavky musela přijmout.³⁶ Po prvním jednání s Poláky, které proběhlo 1. října, bylo dohodnuto, že obsazování Českého Těšína a okolí začne již druhý den. Odstupování dalšího území probíhalo podle časového plánu rozloženého do 11. října, kdy polské jednotky obsadily Těšínsko a Fryštátsko s důležitými ložisky uhlí, hutními komplexy a také s příslušným úsekem košicko-bohumínské železnice. Politické okresy Fryštát zahrnovaly 31 měst a obcí a Český Těšín 54 obcí, k nim byla přidána i 3 města v okrese Frýdek. Celkově bylo odstoupeno 830 km². Podle sčítání lidu z roku 1930 na tomto odstoupeném území žilo 227 000 obyvatel, z nichž 120 000 bylo české národnosti, 76 000 polské, 17 000 německé a 13 000 se hlásilo k národnosti jiné.³⁷

Tím však ztráty na československém území a obyvatelstvu nekončily. Byly tu totiž i dalekosáhlé maďarské požadavky podpořené opět hrozbou užití vojenské síly. Poté, co nebyla úspěšná jednání mezi delegací slovenské autonomní vlády a Maďarska v Komárně, obrátila se maďarská vláda 22. října 1938 na italského ministra zahraničí hraběte Ciana, aby se dohodl s Německem na možnosti rozhodnout otázku společnou italsko-německou arbitráží.³⁸ Maďarsko přitom italské straně sdělilo, že na Československu požadovalo okamžité odstoupení území s jasnou maďarskou většinou včetně několika důležitých měst, zejména Košic. Uskutečněn měl být i plebiscit pod mezinárodní kontrolou na územích, která byla sporná, s výjimkou Bratislavy, o níž mělo být rozhodnuto v dalších jednáních či arbitrážích. Plebiscit či arbitráž měly být podle Maďarska provedeny i ve vztahu k Podkarpatské Rusi. Pražská vláda obdržela tyto požadavky 24. října 1938 spolu s mapou, a to prostřed-

³⁶ J. Dejmek a kol. (ed.): *Československá zahraniční politika v roce 1938*, dok. č. 805, s. 481.

³⁷ M. Borák – R. Žáček: „Ukradené“ vesnice. Musí Češi platit za 8 slovenských obcí?, *Český Těšín* 1993, s. 17.

³⁸ L. Deák: *Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september – 2. november 1938)*, pozn. č. 8 k dok. č. 108, s. 170 a J. Kuklik – J. Němeček: *In the Shadow of Fascism*, I, s. 153–158.

nictvím maďarského vyslance J. Wettsteina.³⁹ Týž den ministr Chvalkovský o celé záležitosti hovořil s italským vyslancem v Praze. Pokud by si měla československá vláda vybrat mezi plebiscitem a arbitráží, dávala přednost německo-italské arbitráži ve sporu s Maďarskem.⁴⁰ Připravenost k arbitráži potvrdil italskému vyslanci Chvalkovský znovu 27. října.⁴¹ Také německá diplomacie se klonila k arbitráži, a to provedené společně s Itálií, a podle informací italského velvyslance v Berlíně by jen ve zcela krajním případě akceptovala společné rozhodnutí všech signatářů mnichovské dohody.⁴² Britská diplomacie, a spolu s ní i francouzská, účast na řešení československo-maďarského hraničního sporu nevyklučovala, britské velvyslanectví v Berlíně ale dalo najevo, že by akceptovalo i jen německo-italskou arbitráž s tím, že čtyři velmoci by poté v řešení hraničních otázek řekly konečné slovo.⁴³ Důležitým mezníkem na cestě k tzv. vídeňské arbitráži bylo jednání německého ministra zahraničí J. von Ribbentropa s Mussolinim a Cianem v Římě 28. října 1938.⁴⁴ Kromě sporu o hranice Slovenska s Maďarskem se řešily i otázky Podkarpatské Rusi. Německo poněkud zmírnilo svůj kritický pohled na rozsah maďarských požadavků a podpořilo italský návrh, aby Maďarsko získalo Košice, Mukačevo a Užhorod, které při Chvalkovského návštěvě v Berlíně přislíbilo ponechat Česko-Slovensku. Uvažovaná arbitráž měla být svým významem podle Ciana srovnatelná s Mnichovem. Itálie se však vzdala myšlenky dosažení společné maďarsko-polské hranice pod Mussoliniho patronátem.⁴⁵

Československá vláda informovala maďarského vyslance v Praze, že přijímá návrh na arbitráž, 28. října a o den později v aide-mémoire požádala vládu Německé říše, aby se ujala role arbitra.⁴⁶ 30. října německý a italský vyslanec v Praze předali v Černínském paláci verbální notu, podle níž německá a italská vláda byly připraveny přijmout roli arbitru za podmínky, že se obě vlády zaváží výsledek arbitráže přijmout a bez

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ ASD, Roma, Affari Politici 1931–1945, Cecoslovacchia, busta 16.

⁴¹ DDI, Ottava serie, 1935–1939, sv. X, dok. č. 336, s. 344–345.

⁴² Tamtéž.

⁴³ DGFP, series D, sv. IV, dok. č. 91, s. 111–112, memorandum von Weizsäcker a z 26. 10. 1938.

⁴⁴ DGFP, series D, sv. IV, dok. č. 400, s. 515–520.

⁴⁵ E. Irmanová: *Maďarsko a versailleský mírový systém*, Ústí nad Labem 2002, s. 299.

⁴⁶ DGFP, series D, sv. IV, dok. č. 95, s. 115.

prodlení jej provedou. Pokud se tak stane, ministři zahraničí budou očekávat delegace obou stran 2. listopadu ve Vídni.⁴⁷ Maďarská i československá vláda požadovaný závazek ještě 30. října učinily.⁴⁸ Základní otázky však byly zároveň před vlastním jednáním dohodnuty oběma arbitry! Německý velvyslanec v Římě von Mackensen předložil německý návrh včetně map, s nímž italská strana, až na dílčí otázky, vyjádřila souhlas.⁴⁹ Tento postoj si ministři zahraničí Itálie a Německa potvrdili ještě ráno 2. listopadu 1938 ve Vídni. Odpoledne se v paláci Belveder sešly delegace účastníků. Německou vedli J. Ribbentrop a H. Göring, italskou Ciano a velvyslanec Attolico. Maďarsko zastupoval ministr zahraničí Kánya a hrabě Teleki a Československo F. Chvalkovský, I. Krno a H. Masařík a zároveň byli přítomni i předsedové obou autonomních vlád J. Tiso a A. Vološin a ministři slovenské autonomní vlády P. Teplanský, F. Ďurčanský, generál R. Viest a několik dalších expertů.

Německo a Itálie své arbitrážní rozhodnutí prohlásily za závazné a konečné. Výsledek vyšel vstříc maďarským požadavkům více, než čs. strana očekávala.⁵⁰ Území, která byla určena k odstoupení, byla vyznačena na k nálezu přiložené mapě. Stanovení demarkační linie bylo vyhrazeno československo-maďarské komisi. Vyklízení území mělo začít 5. listopadu 1938 a mělo být dokončeno do 10. listopadu 1938. Čs. strana ručila za to, že území budou předána ve spořádaném stavu. Výše zmíněné československo-maďarské komisi měly být ponechány i další otázky, včetně dohody o státním občanství či o postavení maďarské menšiny na zbylém čs. území. Zvláštní pozornost měla být věnována statusu Bratislavy. Jako určitý ústupek čs. straně byl v protokolu o rozhodnutí uveden i bod, podle nějž měla dohoda vlád obou států směřovat i k hledání řešení ekonomických a dopravních problémů způsobených odstoupením území. Vlády obou států měly primárně hledat řešení sporů ohledně arbitrážního nálezů dohodou, pokud by jí nedosáhly, měla být otázka ke konečnému rozhodnutí předložena oběma arbitrům.⁵¹

⁴⁷ L. Deák: *Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty I.*, dok. č. 128 a 129, s. 186 až 188.

⁴⁸ Tamtéž, dok. č. 130 a 131, s. 188–189.

⁴⁹ DGFP, series D, sv. IV, dok. č. 97, s. 116–117.

⁵⁰ DGFP, series D, sv. IV, dok. č. 99, s. 118–119, protokol z jednání 2. 11. 1938.

⁵¹ Tamtéž, část III, s. 126.

Německo a Itálie vídeňskou arbitráží přiznaly Maďarsku území jižního Slovenska o rozloze 10 390 km² s 850 000 obyvateli. S výjimkou Bratislavy a Nitry ztratilo Slovensko všechna větší města na jihu a také Košice. Tisova slovenská autonomní vláda ve svém lednovém vládním prohlášení rekapitulovala důsledky vídeňského rozhodnutí takto: „Na základe viedenskej dohody odňali mnohé strediská železničných spojov, prerezali mnohé hlavné železničné tepny a zničili južné železničné spojenie východných krajov Slovenska so západom.“ Následkem toho bylo nutno pozměnit dopravu ze směru Žilina–Bohumín na směr Žilina–Púchov a u trati Zvolen – Nové Zámky – Bratislava na směr Zvolen – Kozárovce – Zlaté Moravce – Leopoldov – Bratislava.⁵² Podobně byly zasaženy i silnice. Slovensko proto budovalo tzv. provizorní náhradní cesty, kterých do ledna 1939 postavilo celkem 25 km. Předpokládala se však nutná výstavba dalších 90 km s nákladem 100 mil. K. V případě Podkarpatské Rusi činila ztráta území sice jen 160 000 obyvatel a 108 katastrálních obcí, avšak tyto ztráty zahrnovaly tři největší města, Užhorod, Mukačevo a Berehovo.⁵³ Územní ztráty byly navíc spojeny s ekonomickými a dopravními problémy. Zejména došlo k přerušení hlavního železničního spojení Košice–Čop–Berehovo, stejně jako hlavní automobilové silnice Užhorod–Mukačevo–Berehovo–Sevuš. V zemědělství byla nejcitelnější ztráta vinic, tabákových polí a dalších zemědělských pozemků.

Odstoupením území a ztrátou velké části svého obyvatelstva se československý stát ve svých dvou definičních znacích proměnil. Odstoupení státního území se navíc odehrálo v přímém rozporu s ústavní listinou, neboť ani v jednom případě nebyly schváleny příslušné ústavní zákony a věc neprojednalo Národní shromáždění. Odstoupení státního území mělo důsledky nejen v početní ztrátě obyvatelstva, ale také v otázce státního občanství. Realizace mnichovské dohody vedla k nutnosti uzavřít zvláštní československo-německou smlouvu o otázkách státního občanství a opce. Ta, jak jsme již viděli, byla projednána a uzavřena spolu s československo-německým hraničním protokolem a s prohlášením o postavení menšin dne 20. listopadu 1938 v Berlíně,

⁵² Prohlášení Tisovy autonomní vlády 22. 1. 1939.

⁵³ J. Rychlík – M. Rychlíková: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*, Praha 2016, s. 75.

a proto se o ní hovoří též jako o „Berlínské smlouvě“. Publikována byla ve Sbírce zákonů a nařízení pod číslem 300/1938 Sb. Na jejím základě ti českoslovenští státní občané, kteří měli 10. října 1938 bydliště v některé obci připojené k Německé říši, nabývali německé státní příslušnosti a zároveň pozbývali příslušnosti československé za podmínky, že se buď narodili před 1. lednem 1910 na území připojeném k Německé říši, nebo pozbyli německou státní příslušnost dnem 10. ledna 1920 (tj. na základě definitivního stanovení čs. hranice podle Versailleské mírové smlouvy z roku 1919), nebo se jednalo o děti a vnuky osob v prvních dvou kategoriích anebo o jejich manželky. Manželka však nenabývala německou státní příslušnost, pokud ji nenabyl její manžel, i když by sama podmínky pro získání německého občanství splnila. Smlouva zároveň hovořila i o možnosti nabytí německé státní příslušnosti u těch osob, které měly v některé obci připojené k Německé říši pouze domovské právo, a to za podmínky, že se jednalo o osobu německé národnosti. Za osobu německé národnosti se pro účely smlouvy považoval každý, kdo se „sám hlásil k příslušnosti k německému národu“, pokud takovéto přihlášení bylo potvrzeno dalšími skutečnostmi, jako byla zejména „jeho řeč, výchova, kultura apod.“.⁵⁴ Článek 2 smlouvy hovořil o možné výměně obyvatelstva mezi Československem a Německou říší. Jednalo se o ty československé státní příslušníky německé národnosti, kteří měli bydliště na území, které po Mnichovu zůstalo součástí Česko-Slovenska. Pro výměnu byl stanoven termín do 10. července 1939. Německo se totiž zavázalo, že na svém území přijme ty čs. státní příslušníky německé národnosti, kteří se na území Československa přistěhovali po 10. lednu 1920, včetně jejich potomků, v případě, že by o to československá vláda požádala. Tímto aktem by tyto osoby získaly německé a ztratily československé státní občanství. K naplnění této části smlouvy však v důsledku vývoje po 15. březnu 1939 nedošlo. Kromě výměny obyvatelstva se v Berlínské smlouvě uplatnila i možnost opce. Osoby jiné než německé (doslova „neněmecké“) národnosti, které v důsledku uplatnění zásady stanovené v článku 1 získaly německou státní příslušnost, totiž mohly ve lhůtě do 29. března 1939 optovat pro československé státní občanství. Lhůta

⁵⁴ V. Verner: *Státní občanství a domovské právo republiky Československé*, Praha 1947, s. 228.

byla sice následně prodloužena až do 1. června 1939, avšak za řádně podané opce se považovaly jen ty, které byly uskutečněny do 15. března 1939. Opce se prohlašovaly u československého ministerstva vnitra nebo u příslušného čs. zastupitelského úřadu. Možnost uplatnění opce měli i českoslovenští občané německé národnosti, kteří zůstali po Mnichově na území Česko-Slovenska, a to do 29. března 1939. Takovéto opce však v praxi vůbec nebyly podávány.

Smlouva nabyla účinnosti dnem 26. listopadu 1938 a již 25. listopadu bylo vydáno k jejímu provedení vládní nařízení č. 301/1938 Sb. z. a n. To se však týkalo zejména určení domovské příslušnosti osob, které žily na odstoupených územích a zůstaly nebo se uplatněním opce staly československými státními příslušníky. Berlínská smlouva z 20. listopadu 1938 byla klíčovým dokumentem i pro další právní vývoj, neboť již v ní byly obsaženy některé principy, které hodlalo nacistické Německo aplikovat ve vztahu ke státnímu občanství i po definitivním „vyřešení české otázky“, a na její uplatnění se odvolávaly i předpisy vydané po 15. březnu 1939. A právě na tuto skutečnost muselo reagovat i československé zákonodárství poválečného období. Německo řešilo otázku státního občanství ve vztahu k Berlínské smlouvě zákonem o opětném připojení sudetoněmeckého území k říši z 21. listopadu 1938 (RGBL 1938, I, s. 1641).

Na právní normy měla vliv i faktická situace, kdy po Mnichovu došlo k vyhánění osob české národnosti a Židů z odstoupeného území. Tím vznikl významný uprchlický problém. Na území, které bylo postoupeno Německu a Polsku, žilo podle sčítání lidu z roku 1930 více než 720 000 Čechů a z pohraničí jich po Mnichovu bylo vysídleno nebo dobrovolně odešlo cca 180 000.⁵⁵ Byli mezi nimi zejména státní zaměstnanci a jejich rodinní příslušníci. Do čs. vnitrozemí prchali i němečtí antifašisté a také židovské obyvatelstvo, zejména po tzv. Křišťálové noci. K řešení jejich ekonomických, sociálních a pracovněprávních problémů zřídila vláda Ústav pro péči o uprchlíky při Ministerstvu sociální péče, a to vládním nařízením č. 292/1938 Sb. z. a n. z 11. listopadu 1938, a to na základě zmocnění daného zákonem č. 131/1936 Sb. z. a n., o obraně státu.

⁵⁵ K problémům přesného vyčíslení viz J. Benda: *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939. Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice*, Praha 2013, s. 58–62.

S Mnichovem a řešením problematiky uprchlíků z odstoupených území souviselo sjednání československo-britské finanční smlouvy o poskytnutí daru a půjčky dne 27. ledna 1939 v Londýně, na jejíž aplikaci se podílela i francouzská strana.⁵⁶ Právě dar ve výši 4 milionů liber měl být použit na péči o uprchlíky a přípravu jejich vystěhování, zatímco půjčka měla být původně primárně použita na pokrytí pomnichovských ekonomických ztrát.⁵⁷ Většina prostředků však byla využita k vystěhování německých antifašistů a Židů z Československa. Do 14. března 1939 se odhadem vystěhovalo na 12 500 osob, nejvíce do Británie, Palestiny, USA, Kanady a Latinské Ameriky.⁵⁸ Další změny ve státním občanství souvisely s provedením autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi a bude o nich podrobněji pojednáno v následující kapitole.

Autonomie Slovenska

Nejvýraznější zásah do ústavní listiny 1920 představovala otázka autonomie Slovenska. Autonomie totiž měnila samotný základ, na němž společný a zároveň unitární československý stát v meziválečném období stál, a zároveň představovala první krok k federalizaci (spolkovému státu), či dokonce k osamostatnění Slovenska. To bylo zjevné již v době mnichovské krize, kdy J. Tiso na jednáních slovenských politiků ve dnech 29.–30. září v Praze (v návaznosti na memorandum předložené již Runcimanově misi) požadoval urychlené řešení slovenské otázky na základě uznání „svébytnosti“ slovenského národa, uznání slovenského jazyka za státní jazyk, vytvoření slovenských vládních orgánů a rozšíření pravomocí zemských sněmů.⁵⁹ Ministr Syrového vlády M. Černák poté 3. října spolu s I. Karvašem urgoval odevzdání vládní a výkonné moci na Slovensku představitelům dohodnutým s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (dále též HSLS) a naplnění výše zmíněných

⁵⁶ J. Kuklík: *Do poslední pence. Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938–1982*, Praha 2007, s. 13 an.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ V. Průcha a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, I, s. 434.

⁵⁹ V. Bystrický – L. Deák: Od Mnichova k rozbití Česko-Slovenska, in: *Slovensko v Československu 1918–1939*, ed. V. Bystrický – M. Zemko, Bratislava 2004, s. 214–215.

požadavků, které HSLS předložila E. Benešovi v době mnichovské krize. O této věci ještě týž den jednal Syrového kabinet s tím, že věc měla být slovenskými ministry podrobně představena jak premiérovi, tak prezidentu republiky.⁶⁰ S Benešem se slovenští členové Syrového vlády setkali ještě týž den a znovu projednali slovenské požadavky včetně uznání „osobitosti“ slovenské národnosti, slovenského zemského sněmu a ministra pro správu Slovenska. M. Černák se s Benešem sešel znovu 4. října a slovenské požadavky prosazoval ultimativním způsobem. Stejně tak týž den informoval ministerský předseda J. Syrový vládu o tom, že také on obdržel návrh na jmenování ministra „s plnou mocí“ pro správu Slovenska, pro krátkost času o něm zatím nerozhodl, a jednání tak podle něj měla dále pokračovat. Syrového vláda nicméně i kvůli této otázce podala 4. října demisi.⁶¹ J. Schieszl poté v dopise J. Tisovi potvrdil připravenost prezidenta republiky při jmenování nové Syrového vlády ministra pro správu Slovenska jmenovat, a protože mu zatím nebyla známa dohoda na jeho jménu, tento post v nové vládě zástupci slovenské politiky „rezervovat“. Ve vládě také měli být ještě minimálně dva další Slováci. Řešena měla být i jazyková otázka, stejně jako vytvoření zemského sněmu. To vše nicméně vyžadovalo dohodu o „přesné právní formulaci“ mezi vládou a slovenskými politiky.⁶² Poslanci, senátoři a další představitelé HSLS diskutovali o situaci 5. října v Žilině, přičemž jednali i s politiky dalších slovenských stran s výjimkou komunistů a sociálních demokratů.⁶³ Výsledkem jednání byla 6. října zveřejněná tzv. Žilinská dohoda, obsahující požadavek autonomie Slovenska tak, jak byl předložen A. Hlinkou a dalšími poslanci HSLS 5. června 1938 Národnímu shromáždění. Dohodnuta byla i podoba pětičlenné slovenské autonomní vlády vedené J. Tisem.⁶⁴ Kromě HSLS měla být ve vládě zastoupena i strana agrární.

Již 5. října souhlasil Syrového kabinet s některými slovenskými požadavky, které na mimořádné schůzi ministerské rady, i s odvoláním na probíhající jednání v Žilině, formuloval I. Karvaš, a slovenská

⁶⁰ V. Bystrický: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*, Bratislava 2008, dok. č. 1, s. 274.

⁶¹ Tamtéž, dok. č. 2, s. 274–275.

⁶² Tamtéž, dok. č. 5, s. 279.

⁶³ Tamtéž, dok. č. 10, s. 287–288.

⁶⁴ Tamtéž, dok. č. 19, s. 297–298.

otázka byla projednána později v noci i s předsedy obou komor Národního shromáždění a předsedy stran.⁶⁵ O den později, dne 6. října 1938, Syrového vláda, po telefonátu ministerského předsedy s J. Tisem a P. Teplanským o obsahu Žilinské dohody, jmenovala svým rozhodnutím „na místě“ prezidenta republiky (podle § 60 ústavní listiny) poslance J. Tisa, úřadujícího místopředsedu HSLS, „ministrem pro správu Slovenska“.⁶⁶ O den později, 7. října 1938, vláda jmenovala na základě Tisova návrhu M. Černáka (HSLS), P. Teplanského, J. Lichnera (strana agrární) a F. Ďurčanského (HSLS) ministry slovenské autonomní vlády. Syrového vláda navíc 7. října 1938 večer přijala na další mimořádné schůzi i dohodu se slovenskými ministry ohledně rozdělení kompetencí. Až do nového ústavního řešení na ně přecházely v osobních a věcných otázkách „kompetence ve věcech slovenských“, a to s tím, že je budou vykonávat podle dosavadních právních předpisů a „finančního zákona“. Sloveňští ministři mohli rozhodovat „kolegiálně“ anebo individuálně. Příslušný resortní ministr ústřední čs. vlády se měl se slovenským protějškem na záležitostech předání kompetencí dohodnout. Pokud by dohoda nenastala, rozhodovala československá vláda.⁶⁷ Vláda vzala 8. října 1938 na vědomí, že došlo mezi jmenovanými slovenskými členy vlády k této dohodě o rozdělení agendy: Tiso jako předseda této vlády měl na starosti i vnitro, Černák školství, Ďurčanský spravedlnost, sociální péči a zdravotnictví, Teplanský zemědělství, veřejné práce a finance a Lichner dopravu. Tento krok byl ústavněprávním vyjádřením výše zmíněné politické dohody slovenských politických stran a zároveň ukazoval, jaké otázky hodlá slovenská reprezentace věcně do autonomie zahrnout. F. Weyr tato „interní rozhodnutí“ vlády J. Syrového o vzniku slovenské autonomní vlády považuje za počátek „přestavby“ ČSR ve stát „spolkový“, i když pro tento, byť „prozatímní“ krok neposkytovala oporu ústavní listina, a jedná se tak podle něj o významný diskontinuitní prvek pomnichovského ústavního vývoje. Připomíná též, že se jednalo od počátku o asymetrické řešení, kdy nebyla vytvořena obdobná vláda pro země české.⁶⁸

⁶⁵ Tamtéž, dok. č. 11 a 12, s. 288–289.

⁶⁶ Viz zápis o jednání ministerské rady 6. 10. 1938, tamtéž, dok. č. 16, s. 292–293.

⁶⁷ Protokol o mimořádné schůzi ministerské rady 7. 10. 1938, tamtéž, dok. č. 22, s. 300–301.

⁶⁸ F. Weyr: *Československé právo ústavní*, s. 349.

Žilinskou dohodou došlo kromě formulování požadavku autonomie a vytvoření autonomní vlády v zásadě podle posledních předmnichovských návrhů HSLS k postupnému splynutí ostatních slovenských politických stran do jedné „státotvorné“ strany. Nové slovenské autonomní ministerstvo vnitra 9. října 1938 rozhodlo o zákazu činnosti KSČ na Slovensku. Dne 8. listopadu došlo ke sloučení agrárníků, živnostenské strany, Národního sjednocení, fašistů, slovenské části strany lidové a národních socialistů s HSLS. HSLS nově vystupovala pod názvem Hlinkova slovenská ľudová strana – Strana slovenské národní jednoty. HSLS byla aktivně podporována i činností svých polovojenských oddílů, tzv. Hlinkových gard. Od poloviny listopadu následoval zákaz činnosti české i německé sociální demokracie na Slovensku, Slovenské národní strany či Židovské strany. Na Slovensku naopak působila strana německé menšiny Deutsche Partei (F. Karmasin získal postavení státního tajemníka pro německou národní skupinu) a také maďarská strana J. Esterházyho, nicméně počet příslušníků maďarské menšiny byl po vídeňské arbitráži redukován na cca 60 000.⁶⁹ Kromě „zjednodušení“ stranického systému je ve vztahu k proměnám ústavně-politického systému třeba upozornit i na postupnou likvidaci plurality tisku, a tím i omezení svobody slova a tiskové svobody také na Slovensku.⁷⁰

Samotná příprava ústavněprávního zakotvení autonomie přinesla další degradaci politické a právní kultury a proběhla ve znamení ústupků slovenské straně. Ta totiž zakotvením autonomie podmiňovala další ústavní kroky na celostátní úrovni, včetně volby prezidenta a ustavení nové vlády.⁷¹ Jednání mezi předáky HSLS a vládou probíhala v říjnu a listopadu 1938. Východiskem pro ústavní zákon o autonomii Slovenska byl již zmíněný legislativní návrh připravený HSLS před Mnichovem, který původně připravili F. Ďurčanský, A. Kočiš a M. Sokol a jenž byl, po schválení vedením a sjezdem HSLS, publikován 5. června ve Slovákovi.⁷² To bylo dohodnuto již 8. října 1938 na jednání

⁶⁹ V. Bystrický – L. Deák: Od Mnichova k rozbití Česko-Slovenska, s. 220–222.

⁷⁰ V. Bystrický: *Od autonomie k vzniku Slovenského štátu*, s. 243–244.

⁷¹ J. Gebhart – J. Kuklík: Česká politika a zákon o autonomii Slovenska, in: *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka*, ed. J. Dejmek – J. Hanzal, Praha 1997, s. 370 an.

⁷² Zasedání Poslanecké sněmovny Národního shromáždění československého r. 1938, tisk 1429; V. Bystrický: *Od autonomie k vzniku Slovenského štátu*, s. 90 a 130.

českých vládních stran s HSLS a členy autonomní vlády v poslanecké sněmovně a následně to potvrdilo i předsednictvo ministerské rady.⁷³ HSLS zejména neustále opakovala, že problémy v česko-slovenských vztazích způsobilo nenaplnění Pittsburské dohody. Trvala na co nejširších pravomocích pro slovenské autonomní orgány a na reparacích za údajné škody, jež byly Slovensku způsobeny. Česká strana se snažila z návrhu zákona o autonomii vyjmout ty prvky, které pokládala za příliš nebezpečné pro alespoň základní jednotu státu. Nejvíce se to týkalo požadavku uznání částečné mezinárodní subjektivity Slovenska. Toho se slovenské reprezentaci podařilo dosáhnout faktickou cestou v jednáních s Maďarskem o hraničních otázkách, nicméně neúspěch jednání a převzetí iniciativy ministrem zahraničí F. Chvalkovským byly pro slovenskou vládu v této oblasti citelnou ranou. Po nepříznivém výsledku vídeňské arbitráže však posílili ti slovenští politici, kteří chtěli dosáhnout výraznějšího mezinárodněpolitického angažmá slovenské politické reprezentace.

Zajímavým ústavněprávním prvkem debat o přiznání autonomie Slovensku byly snahy slovenských politiků dát najevo, že zvolené řešení bude mít za následek nejen změnu v dosavadní ústavní listině, ale že bude následovat i přijetí nové ústavy společného státu, ve které bude autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi promítnuta, a to na zásadě rovnoprávnosti všech tří národů a po potvrzení existence jednokomorových zemských sněmů. To J. Tiso vyjádřil v rozhovoru s Prager Presse již 25. října 1938.⁷⁴ Venkov nicméně o dva dny později představy o rychlé přípravě nové ústavy mírnil, a bylo tak zřejmé, že přednost dostane vyřešení otázky autonomie zvláštním ústavním zákonem.⁷⁵

Česká strana nakonec ustoupila výrazně i v otázce rozdělení kompetencí a slovenští vyjednaváči dosáhli i zařazení odkazu na Pittsburskou dohodu do ústavního zákona. Na půdě Národního shromáždění byl zákon o autonomii projednán zrychleně. Za hlavní změnu v ústavním uspořádání jej označil při prvním jednání poslanecké sněmovny po Mnichovu předseda vlády J. Syrový 17. listopadu 1938. Připomněl, že dosud se řešilo zavádění autonomních prvků „rozšířením ministerské

⁷³ V. Bystrický – L. Deák: Od Mnichova k rozbití Česko-Slovenska, s. 216–217.

⁷⁴ Min. předseda dr. Tiso o budoucí ústavě, *Venkov* (25. 10. 1938).

⁷⁵ Veliký pátek Čechů a Slováků, *Venkov* (27. 10. 1938).

rady o členy, kteří pak utvořili vlády krajinské...“, avšak předloženým zákonem o autonomii Slovenskej krajiny byl podle něj „vytvořen přechod k řádné ústavní změně“, přičemž oba ústavní zákony o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi měly být „až do uzákonění nové celkové ústavy směřované, pro autonomní vládní moc krajinské vlády slovenské a podkarpatoruské“.⁷⁶ Iniciativnímu výboru sněmovna přikázala návrh ústavního zákona o autonomii Slovenska 17. listopadu 1938,⁷⁷ a to jako návrh poslanců A. Hlinky, K. Sidora, M. Sokola a J. Tisa „na vydanie ústavného zákona o autonomii Slovenskej krajiny“ (tisk č. 1429), který byl formálně znovu potvrzen předkladateli 15. listopadu,⁷⁸ i když Hlinka již v srpnu 1938 zemřel. Ústavnímu výboru byla stanovena k projednání a podání zprávy lhůta do pátku dne 18. listopadu. Předpokládalo se, že právě 18. listopadu bude návrh projednán spolu se zmocňovacím ústavním zákonem. Tato schůze poslanecké sněmovny však byla pro neshody na textu návrhu odložena o den. Ústavní zákon o autonomii Slovenska tak byl projednán ve sněmovně teprve 19. listopadu a 22. listopadu 1938 v senátu a o den později byl vyhlášen ve sbírce zákonů a nařízení.

Dne 19. listopadu byla předložena zpráva výboru ústavně-právního o výše zmíněném tisku č. 1429 návrhu „na vydanie ústavného zákona o autonomii Slovenskej krajiny“. Zpráva výboru byla publikována jako sněmovní tisk č. 1432 a potvrdila, že původní koncepce poslanců HSLS byla změněna spíše jen legislativně technicky a v obsahových otázkách se nakonec dosáhlo kompromisu mezi českou a slovenskou politickou reprezentací.⁷⁹ Nedohodl se tak lehce, jak by se mohlo zdát, a i do denního tisku pronikly zprávy o odporu slovenských poslanců, který vyvolala původní zpráva ústavně-právního výboru k návrhu ústavního zákona o autonomii Slovenska, snažící se o zachování jednotících prvků. Jednání o kompromisu a nové verzi osnovy a zprávy ústavního výboru trvala celý večer 18. listopadu a skončila až v jednu

⁷⁶ Stenoprotokoly ze 151. schůze Poslanecké sněmovny, čtvrtek 17. listopadu 1938, část třetí.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Zasedání Poslanecké sněmovny Národního shromáždění československého r. 1938, tisk 1429.

⁷⁹ Zasedání Poslanecké sněmovny Národního shromáždění československého r. 1938, tisk 1432.

hodinu po půlnoci. Přizváni byli i vojenští a hospodářští experti, což výmluvně dokumentuje, kde byly neuralgické body dohody. Konečné znění bylo dohodnuto až 19. listopadu 1938 dopoledne.⁸⁰ 19. listopadu 1938 tak začalo vlastní projednání upraveného návrhu ústavního zákona o autonomii Slovenskej krajiny až po poledni, i když původně byla schůze svolána na půl jedenáctou. Usnesením předsednictva poslanecké sněmovny bylo jednání o této osnově sloučeno s jednáním o otázce autonomie Podkarpatské Rusi (viz níže), a to „pro podobnost projednávané látky“.

Zprávu ústavního výboru představil jako zpravodaj poslanec HSLS M. Sokol.⁸¹ Potvrdil, že prvním z důvodů pro přijetí zákona bylo legalizovat faktický stav na Slovensku daný Žilinskou dohodou, a to se zpětnou platností od 7. října 1938. Druhým důvodem pak byla nová úprava státoprávního postavení Slovenska v rámci ČSR. Slovensko se stávalo autonomní součástí československého státu, což představovalo základ i pro uvažované ústavní změny do budoucna. Většina slovenských autorů považuje ústavní zákon o autonomii za základ pro přestavbu Česko-Slovenska na federativních, spíše než na autonomních základech a toto téma vyvolalo již dobové polemiky, zejména mezi K. Laštovkou a E. Stodolou.⁸² K přestavbě Československa ve spolkový stát se přikláněl i F. Weyr.⁸³ M. Sokol přivítal zejména konec platnosti dosavadní „centralistické ústavy“ a dosažení „úplné rovnoprávnosti českého a slovenského národa“. Zvolená úprava podle zpravodaje vyjadřovala naplnění ducha „Pittsburghské dohody a iných predprevratových dohôd a prejavov“ a naplňovala „odveké túžby slovenského národa“.⁸⁴ Zasedání sněmovny označil za historické a uzákonění „autonomie Slovenskej krajiny“ mělo podle něj dějinný význam „nielen pre ďalší život slovenského národa, ale i pre budúce spolužitie národa českého a národa slovenského“.⁸⁵ Sokol vyzdvihl, že pro Slovensko byla dů-

⁸⁰ Ústavní zákony ve sněmovně, *Lidové noviny* (20. 11. 1938).

⁸¹ Stenoprotokoly ze 155. schůze Poslanecké sněmovny, sobota 19. listopadu 1938, část první.

⁸² Viz zejména V. Bystrický: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*, s. 130.

⁸³ F. Weyr: *Československé právo ústavní*, s. 351–352.

⁸⁴ Stenoprotokoly ze 155. schůze Poslanecké sněmovny, sobota 19. listopadu 1938, část první.

⁸⁵ Tamtéž.

ležitá „Viera v Boha a viera v seba“, což „zachránilo slovenský národ v minulosti“ a mělo být základem i pro jeho úspěch do budoucnosti. Ústavní zákon podle něj přinesl další změny v ústavní listině a znamenal rozchod s unitárním pojetím československého státu. Nejednalo se však o konečnou úpravu státoprávního uspořádání Československa, a to vzhledem k asymetrickému uspořádání, a tudíž neexistenci orgánů, které by, podobně jako orgány slovenské „krajinské“, působily jen pro české země.

Ústavní zákon o autonomii Slovenskej krajiny č. 299/1938 Sb. z. a n. byl uveden prohlášením, že „Česko-Slovenská republika vznikla shodou suverennej vôle dvoch rovnoprávných národov, a že slovenskému národu v Pittsburghskej dohode, ako aj v iných smluvách a prejavoch, domácich i zahraničných, zabezpečená bola úplná autonómia“. Autonomie měla vést k usmíření slovenského a českého národa v duchu Žilinské dohody, což dávala najevo většina českých a slovenských poslanců, a takto zákon komentoval i dobový tisk.⁸⁶ Ústavní zákon tvořily dvě části a jeho úvodní ustanovení a celá část druhá byly prohlášeny výslovně za součást ústavní listiny.⁸⁷ Zároveň zákon stanovil, že dnem vyhlášení tohoto ústavního zákona ve Sbírce zákonů a nařízení ztrácí platnost „všetky zákony a ustanovenia, ktoré odporujú jeho ustanoveniam i zmenenej ústavnej listine“. Ustanovení článku 1 také počítalo s tím, že zákony slovenského sněmu budou moci být přezkoumávány ústavním soudem, a to s odkazem na článek 1 uvozovacího zákona k ústavní listině č. 121/1920 Sb. Počítalo se proto s doplněním ústavního soudu o dva členy (náhradníky) jmenované slovenskou autonomní vládou. Článek 3 upravoval otázku zákonů vyhlášených do dne ustavení Sněmu Slovenskej krajiny a postavení již zmíněné Tisovy slovenské autonomní vlády, a to až do doby, než volbou vznikne slovenský sněm a bude prezidentem republiky na návrh předsednictva sněmu jmenována autonomní vláda podle tohoto ústavního zákona. Volby do prvního sněmu předpokládal čl. 5 uskutečnit do dvou měsíců ode

⁸⁶ Viz např. Přání Slovenska splněno, *Lidové noviny* (20. 11. 1938).

⁸⁷ K dobovému rozboru ústavního zákona viz např. E. Stodola: Niekoľko poznámok k návrhu zákona o autonomii Slovenska, *Právny obzor* 21 (1938), s. 439–440. Text zákona byl podrobně rozebrán i v *Lidových novinách* 20. 11. 1938 v článku Konečné znění zákona o Slovensku.

dne účinnosti ústavního zákona podle volebního řádu do poslanecké sněmovny s tím, že aktivní volební právo měli ti, kteří v den volby překročili 21. rok věku, a že na 20 000 odevzdaných platných hlasů, stejně jako na zbytek přesahující tři čtvrtiny tohoto počtu dostávala každá strana jeden mandát.

V druhé části se poté ústavní zákon č. 299/1938 Sb. z. a n. týkal provedení autonomie v rámci všeobecných ustanovení listiny a hlav týkajících se všech tří „mocí“ podle ústavní listiny. „Slovenská krajina“ byla prohlášena za autonomní součást Česko-Slovenské republiky, jak zněl nový oficiální název státu. Území Slovenské krajiny bylo vymezeno v zásadě zákonem č. 125/1927 Sb., o organizaci politické správy, avšak se změnami provedenými výše zmíněnou vídeňskou arbitráží. Na území Slovenska byla jako úřední řeč prohlášena slovenština, i když příslušníci českého národa a příslušné úřady, soudy, veřejné orgány a korporace z českých zemí mohli při styku s úřady a soudy na Slovensku užívat i český jazyk. Na Slovensku tak měli mít občané české národnosti „rovnaké práva, aké sú vyhradené slovenskej reči v Čechách a v zemi Moravskosliezskej“. Jazyková práva menšin zůstala v platnosti podle ustanovení malé saintgermainské smlouvy a šesté hlavy ústavní listiny. Na území Slovenska se uzákonila tzv. zemská příslušnost. Podmínkou pro její nabytí bylo domovské právo v některé ze slovenských obcí a byla spojena se státní, československou příslušností.

Klíčové bylo promítnutí autonomie do moci zákonodárné. Národním shromáždění bylo taxativně vymezeno vykonávání moci zákonodárné pro celé území Česko-Slovenska ve věcech ústavní listiny a jejích součástí, mezinárodních vztahů včetně vypovídání války a uzavírání míru, zahraničního obchodu, národní obrany, státního občanství včetně vystěhovalectví, přistěhovalectví a cestovních pasů, měny, měr a vah, ochranných známek, cel, dopravy, pošt a telekomunikací, rozpočtů, daní, dávek a poplatků ke krytí společných věcí, monopolů, společných státních podniků, ústavů a zařízení. Výjimku tvořily státní lesy, důlní a hutnické podniky a lázně, jejichž vlastnictví a správa přešly na tu zemi, na jejímž území se nacházely. Dále sem patřila právní úprava otázek hospodářských a finančních, které byly potřebné k zabezpečení rovných soutěžních podmínek podnikání. Na základě souhlasu Sněmu Slovenskej krajiny mohlo Národní shromáždění řešit i jiné otázky společného

zájmu. Takové zákony musely obsahovat výslovnou zmínku o tom, že se týkají Slovenska, a musely být publikovány také ve slovenštině. Již zmíněnou asymetrii vyjadřovala zásada, že o zákonech, které se netýkaly společných věcí, poslanci a senátoři zvolení na Slovensku nehlasovali. Ve všech ostatních věcech, které se týkaly Slovenska, měl zákonodárnou pravomoc Sněm Slovenskej krajiny. Toto vymezení bylo ze slovenské strany vnímáno podle zpravodaje k ústavnímu zákonu Sokola takto: Pravomoc slovenského sněmu byla „obmedzená len v takej miere, akej nezbytnne vyžaduje spoločný záujem slovenského a českého národa“. Předpokládalo se též, že právě slovenský sněm přijme i slovenskou ústavu, která dokončí autonomní status i z ústavního hlediska a upraví postavení dalších orgánů včetně soudů, i když stále v rámci Česko-Slovenska. Podle ústavního výboru měl i pro slovenský sněm platit § 48 ústavní listiny, podle kterého mohla sněmovna setrvat na zákonu, který jí vrátil prezident republiky. Poslanci sněmu také měli požívat stejnou imunitu jako poslanci Národního shromáždění.⁸⁸ Autonomie Slovenska přinesla změny i v dalších ústavních otázkách. Pro změnu ústavní listiny a ústavních zákonů byla nutná většina požadovaná ústavní listinou s tím, že musela zároveň zahrnovat přiměřenou kvalifikovanou většinu členů zvolených na území Slovenska. Podobně byl modifikován i souhlas se změnou státního území Slovenské krajiny, když se k tomuto kroku vyžadovala dvoutřetinová většina členů sněmu. Sněm též převzal pravomoc Národního shromáždění a uděloval souhlas k těm mezinárodním smlouvám, které se týkaly výlučně autonomních záležitostí Slovenska. Z těchto ustanovení ústavní výbor dovozoval, že ústavním zákonem č. 299/1938 Sb. z. a n. „základné prebudovanie československého štátu, v ktorom budú Slováci a Česi postavení na roveň, je zaisťované pre všetky budúce časy, tak že bez súhlasu kvalifikovanej väčšiny slovenského národa nebude ho možné zmeniť“.

Pro zdůraznění zásady, že ústřední čs. vláda má „požívat důvěry většiny slovenského národa“, mohla jedna třetina poslanců zvolených na Slovensku podat návrh na vyslovení nedůvěry vlády podle článku 76 ústavní listiny. Vládní a výkonnou moc nová úprava podle předklada-

⁸⁸ Viz zprávu ústavního výboru ze zasedání Poslanecké sněmovny Národního shromáždění československého r. 1938, tisk 1432.

telů a ústavního výboru „decentralizovala“.⁸⁹ Na území Slovenské krajiny ji vykonávala autonomní „krajinská“ vláda, která byla odpovědná Sněmu Slovenskej krajiny. Jmenoval ji prezident republiky na návrh předsednictva slovenského sněmu. Kromě zahraničních věcí, národní obrany a „některých věcí finančních a hospodářských“ měla slovenská vláda a „orgány jí podřízené“ vykonávat na území Slovenska „veškerou vládní a výkonnou moc“. Slovenští ministři zasedali i v ústřední vládě (jednali však jen o věcech týkajících se Slovenska) a jejím místopředsedou byl za Slovensko od 1. prosince 1938 určen K. Sidor. Moci vládní a výkonné se týkalo i ustanovení o tom, že většina potřebná ve smyslu § 57 ústavní listiny k volbě prezidenta republiky musela zahrnovat přiměřenou většinu členů Národního shromáždění zvolených na území Slovenska. Teprve v opakované volbě, konané po 14 dnech, by stačila původně stanovená většina podle § 57 ústavní listiny. Pokud se vládní nařízení (§ 84 ústavní listiny) týkalo též Slovenské krajiny, podepisoval jej aspoň jeden slovenský člen vlády, nejčastěji místopředseda vlády K. Sidor. Významným ustanovením hlavy III ústavního zákona byl § 13, který se týkal veřejné správy a vojenských otázek. Vytvářel základ pro obsazování slovenských správních úřadů, ústavů, podniků a soudů především Slováky (měl se v nich prosadit „slovenský živel“), zatímco v ústředních orgánech, stejně jako v mezinárodním zastoupení měli mít Slovinci odpovídající zastoupení. Na území Slovenska měl být dislokován vojenský kontingent složený ze všech „zbraní“ a slovenští branci měli být umisťováni především do útvarů na území Slovenska podřízených slovenskému zemskému velitelství. Ústavní zákon o autonomii Slovenska hovořil i o vzniku Nejvyššího správního soudu (§ 16) a Nejvyššího soudu (§ 17) ve Slovenské krajině.

Na návrh poslanců R. Berana, A. Hampla a K. Sidora se podle § 47 jednacího řádu o osnově ústavního zákona o autonomii Slovenskej krajiny nekonala rozprava, což zabránilo komunistickému poslanci V. Clementisovi vystoupit s připravenou kritikou zákona. Podle předkladatelů „chvíle uzákonění obou těchto zákonů zůstane provždy památnou. Nechtějce tuto historickou chvíli zatěžovati jakýmkoliv projevem, navrhuje, aby se o těchto osnovách rozprava nekonala.“

⁸⁹ Tamtéž.